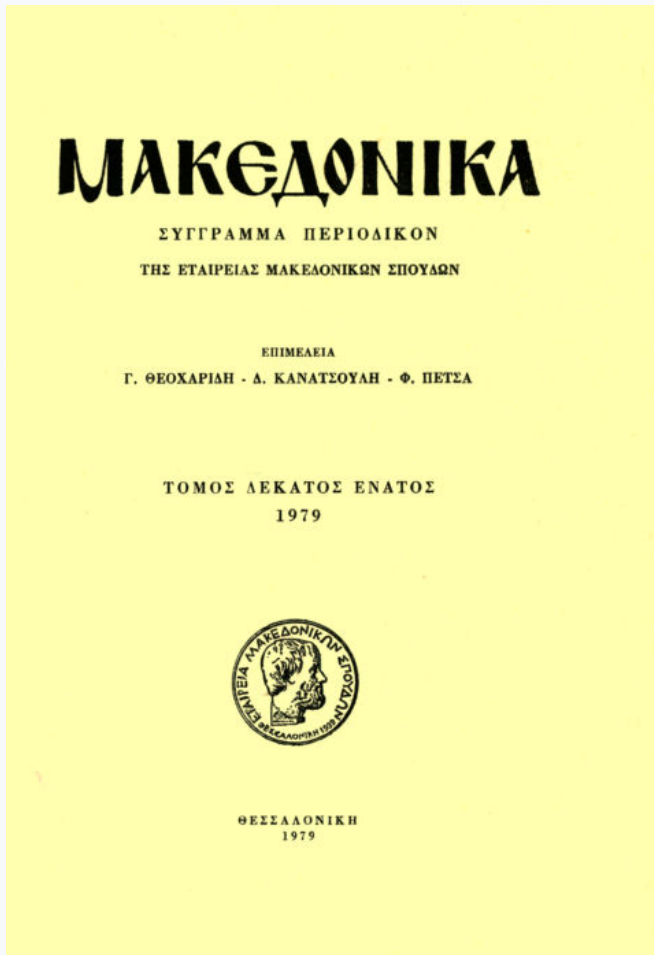

Μακεδονικά

Τόμ. 19, Αρ. 1 (1979)

Ο Ιγνάτιος Καλόθετος ιδρυτής του ναού του Αγίου Βλάσιου στη Μεγίστη Λαύρα

Θανάσης Παπαζώτος

doi: [10.12681/makedonika.480](https://doi.org/10.12681/makedonika.480)

Copyright © 2014, Θανάσης Παπαζώτος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Παπαζώτος Θ. (1979). Ο Ιγνάτιος Καλόθετος ιδρυτής του ναού του Αγίου Βλάσιου στη Μεγίστη Λαύρα. *Μακεδονικά*, 19(1), 426–429. <https://doi.org/10.12681/makedonika.480>

σεων κάλυψε κυρίως μόνον ένα τμήμα, αυτό της Μαύρης Θάλασσας, και ειδικότερα τῶν δυτικῶν παραλιῶν τῆς, τοῦ ἰδιαίτερα ἐκτεταμένου θέματος τοῦ Συμποσίου. Στὸν τομέα αὐτὸν παρουσιάσθηκαν ἐνδιαφέρουσες εἰσηγήσεις καὶ ἀνακρινώσεις, ποὺ συμβάλλουν στὴ διερεύνηση τῶν ἀρχαιολογικῶν καὶ ἱστορικῶν προβλημάτων τῆς περιοχῆς.

Ὡς θέμα τοῦ ἐπομένου συνεδρίου ὀρίστηκε «Ἡ Γένοβα καὶ οἱ γενοῦατες ἔμποροι στὴ Μαύρῃ Θάλασσα».

Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων
Καβάλας

Χ. ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ

Ο ΙΓΝΑΤΙΟΣ ΚΑΛΟΘΕΤΟΣ
ΔΙΔΥΜΗΣ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΒΛΑΣΙΟΥ ΣΤΗ ΜΕΓΙΣΤΗ ΛΑΥΡΑ

Στὴν πολύτιμη σειρά Archives de l'Athos τυπώνεται γιὰ πρώτη φορὰ ἓνα χρυσόβουλλο τοῦ Ἀνδρόνικου Β' Παλαιολόγου ἀπὸ τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1314 μὲ τὸ ὁποῖο παραχωροῦσε στὸ μοναχὸ Ἰγνάτιο Καλόθετο τὸ ναὸ τοῦ Σωτήρος Χριστοῦ στὴ Βέροια¹. «Ἐφ' ὧ καὶ τοῦ τιμιωτάτου ἱερομονάχου κυροῦ Ἰγνατίου τοῦ Καλόθετου ἀναδεξαμένου πατριαρχικῶ γράμματι τὴν ἐντὸς Βερροίας σεβασμιᾶν μονὴν τὴν εἰς ὄνομα τετιμημένην τοῦ δεσπότη μου καὶ σωτήρος Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, προβεβηκότος καὶ προστάγματος τῆς βασιλείας μου κατὰ τὴν ζήτησιν αὐτοῦ,....., ἡ βασιλεία μου ἀσμένως τε καὶ εὐμενῶς προσχοῦσα τῇ δεήσει αὐτοῦ τὸν παρόντα χρυσόβουλλον λόγον ἀπολύει,....». Ἀπὸ τὸ κείμενο συνάγεται ὅτι πιὸ μπροστὰ ἀπὸ τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1314 ὁ Ἰγνάτιος Καλόθετος εἶχε πάρει πατριαρχικὸ γράμμα, ἴσως τοῦ βεροιώτη στὴν καταγωγὴ πατριάρχῃ Νήφωνα, καὶ πρόσταγμα τοῦ Ἀνδρόνικου Β' Παλαιολόγου μὲ τὰ ὁποῖα τὸν παραχωροῦσαν τὴ μονή. Σὰν ἐπισφράγισμα τῆς κατοχῆς τῆς μονῆς ἐκδίδεται στὰ 1314 τὸ χρυσόβουλλο. Στὴ συνέχεια τὸ κείμενο τοῦ χρυσόβουλλου ἀναφέρει: «ἔξέσται δὲ αὐτὸ καὶ ὡς προφίλοιο διατρίβειν ἐν τῷ ἁγίῳ ὄρει τοῦ Ἁθῶ πλείονος ἔρωτι ἡσυχίας, ἐντάξει δὲ τῇ μονῇ τὸν ἑαυτοῦ πατέρα τὸν τιμιώτατον ἐν μοναχοῖς κύρ Ἀνδρέαν τὸν Καλόθετον μεθ' ὧν ἐπάγεται μοναχῶν οἰκειῶν, ...». Ἀπὸ τὸ ἀπόσπασμα φαίνεται ὅτι ὁ Ἀνδρόνικος τοῦ ἔδινε τὴ δυνατότητα νὰ κινεῖται ἐλεύθερα ἀνάμεσα στὴ Βέροια καὶ στὸ Ἅγιον Ὄρος ἔχοντας τὸν πατέρα του καὶ μερικοὺς μοναχοὺς στὴ Βέροια. Ὁ Ἰγνάτιος πρέπει νὰ βρισκόταν στὴ Βέροια στὰ 1314 καὶ 1315, ἄφοῦ τότε τοῦ ἀποστέλλεται τὸ χρυσόβουλλο μὲ τὴν προνομιακὴ παραχώρηση καὶ τότε τελείωσε ἡ διακόσμηση τοῦ ναοῦ ἀπὸ τὸ ζωγράφο Γεώργιο Καλλιέργη². Γι' αὐτὸ ἡ ὄριση, ὄχι γεροντικὴ, ἀντρικὴ μορφή στὰ πόδια τοῦ ἁγίου Ἀρσενίου σὲ τοιχογραφία τοῦ νότιου τοῖχου τοῦ ναοῦ τοῦ «Χριστοῦ» πρέπει νὰ εἶναι ὁ Ἰγνάτιος καὶ ὄχι ὁ πατέρας του Ἀνδρέας³. Ἄν μάλιστα τὸ ἔνδυμά του εἶναι ἔνδυμα ἱερομονάχου καὶ ὄχι μοναχοῦ, τότε θὰ

1. Ἡ ἐκδόση τοῦ κειμένου στῶν P. Lemerle, A. Guillou, N. Svoronos, D. Papachrysanthou, Paris 1977, ἀριθ. 103. Παλιότερα τὸ περιχόμενο τοῦ ἐγγράφου εἶχε ἀποδώσει περιληπτικὰ ὁ Fr. Dölger, Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565-1453, München-Berlin 1924-1965, IV (1960), n°. 2353.

2. Σ τ. Π ε λ ε κ α ν ἰ δ η, Καλλιέργης, δλης Θετταλίας ἄριστος ζωγράφος, Ἀθήναι 1973, σ. 7-12.

3. Δυστυχῶς ἡ τρίστιχη ἔμμετρο ἐπιγραφή ἀνάμεσα στὸν εἰκονιζόμενο καὶ στὸν ἅγιον Ἀρσένιο εἶναι καταστραμμένη καὶ δὲν βοηθᾷ πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση, βλ. Σ τ. Π ε λ

εἶχαμε ἕναν πρόσθετο λόγο νά πιστεύουμε ὅτι ὁ εἰκονιζόμενος εἶναι ὁ Ἱγνάτιος, ἀφοῦ τὸ χρυσόβουλλο διαχωρίζει σαφῶς τὸν τίτλο τοῦ ἀπὸ τὸν τίτλο τοῦ πατέρα του.

Τὸ σταυροπήγι τοῦ Σωτήρος Χριστοῦ λειτούργησε ἀναξάρτητο ὡς τὸ 1329¹. Τὸ ἔτος ἐκεῖνο προσαρτήθηκε ὡς μετόχιον στὴ μονὴ τῆς Μεγίστης Λαύρας γιὰ λόγους ποὺ μᾶς εἶναι ἄγνωστοι: «ὡσαύτως κατέχειν καὶ τὸ μετόχιον, τὸ εὐρισκόμενον ἐντὸς Βερροίας, εἰς τὸ δνομα τιμώμενον τοῦ Δεσπότη μου καὶ Σωτήρος Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἡμῶν». Ἔτσι ἐξηγεῖται γιὰτί σήμερα τὸ χρυσόβουλλο τοῦ 1314 βρίσκεται στὴ Λαύρα.

Στις ἀρχὲς τοῦ ἐπόμενου χρόνου (Σεπτέμβρης τοῦ 1330) ἀναφέρεται σὲ πατριαρχικὸ γράμμα τοῦ Ἡσαΐα (1323-1334)² ὅτι ὁ Ἱγνάτιος Καλόθετος κατεῖχε ἕνα πατριαρχικὸ μονύδριο τοῦ ἀγίου Νικολάου, «τὰ Ρουσάλια», ποῦ παλιότερα ἀνήκε στὴ Λαύρα³. Εἶναι τελείως ἀνεξήγητο, γιὰτί τὸν ἐπόμενο μῆνα Ὀκτώβριο τοῦ 1330⁴ ὁ ἴδιος πατριάρχης μὲ γράμμα τοῦ ἐπικυρώνει τὰ δικαιώματα τοῦ Ἱγνατίου Καλόθετου πάνω στὴ μονὴ τοῦ Σωτήρος Χριστοῦ, ἀφοῦ κατὰ τὰ φαινόμενα ὁ ἴδιος ἔλειπε ἀπὸ τῆ Βέροια καὶ ἡ μονὴ ἦδη εἶχε προσαρτηθεῖ στὴ Λαύρα. Φαίνεται ὅτι ὁ Ἱγνάτιος συνδέσταν μὲ τὴ μονὴ τῆς Λαύρας καὶ ἴσως ὁ ἴδιος εἶχε μεταβιβάσει σ' αὐτὴν τὰ δικαιώματά του γιὰ τὸ σταυροπήγι τῆς Βέροιας. Ὁ πατριάρχης Ἡσαΐας μὲ τὸ γράμμα τοῦ 1330 τοῦ δίνει ἀπόλυτη ἐλευθερία γιὰ μεταβίβαση τῶν τίτλων τοῦ σὲ ἄλλους ὅταν γράφει «..., ἔχειν τε τοῦτον (τὸν Καλόθετον) ἐπ' ἀδείας παραπέμψαι αὐτὸ (τὸ μοναστήριον) καὶ πρὸς ὄντινα βούλεται, ὥστε κατέχεσθαι καὶ παρ' αὐτοῦ κατὰ τὸν ὁμοιον τρόπον,...».

Ἄργότερα στὰ 1337 ὁ Ἱγνάτιος Καλόθετος ἐγκαταλείπει τὸ μακεδονικὸ χῶρο καὶ φεύγει γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολη ὅπου μὲ γράμμα τοῦ πατριάρχη Ἰωάννη ΙΔ' Καλέκα «παρακελεύεται εἶναι... ἐν κατοχῇ τοῦ περὶ τὸν Ἀνάπλου διακειμένου μοναστηρίου τοῦ εἰς δνομα τιμώμενου τοῦ τιμίου ταξιάρχου τῶν ἁνω δυνάμεων Μιχαῆλ καὶ ἐπικεκλημένου τοῦ Σωσθενίου,...»⁵.

λ ε κ α ν ἰ δ η, δ.π., σ. 11. Ὁ τελευταῖος στίχος μόνο σῶζει ἀκέραια τὴ μετρικὴ τοῦ μορφῆ:

ΤΟ ΠΡΟΣ Π [] ΚΤΗΤΟΡΟΣ []
 ΔΕΗCIN Δ [] ΤΩΝ CΩΝ[] ΩΝ
 CΤΑΥΡΟΠΗΓΙΝ ΤΕΘΗΚΕΝ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΟΝ

1. Σ ω φ ρ. Ε ὐ σ τ ρ α τ ἰ ἀ δ ο υ, Ἱστορικά μνημεῖα τοῦ Ἁθῶ, «Ἑλληνικὰ» 2(1929) 356.

2. Fr. Dölg er, Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges, München 1948, N. 101.

3. Actes de Lavra, δ. π., 71-72.

4. Ὁ. π., N. 94.

5. F. Miklosich - J. Müller, Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana, Βιέννη 1860, τ. 1, σ. 168.

Γιὰ τὴ μονὴ Σωσθενίου βλ. R. J a n i n, La géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin, 1ère partie, Le siège de Constantinople et le Patriarchat o ecumenique, Tome III, Les eglises et les monastères, Paris 1953, σ. 359-362. Τέσσερα χρόνια μετὰ τὴν ἐγκατάσταση τοῦ Ἱγνατίου Καλόθετου ὡς γηγόμενου τῆς μονῆς βρίσκουμε σ' αὐτὴν καὶ τὸ Γρηγόριο Παλαμᾶ. Βλ. J. M e y e n d o r f, Introduction à l'étude de Gregoire Palamas, Paris 1959, σ. 98-99. Τὸ γεγονός αὐτῆς τῆς ἐπιλογῆς τοῦ Παλαμᾶ πρέπει νά συνδυαστεῖ μὲ τὴν παρουσίαν ἐκεῖ τοῦ Καλόθετου, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸν Meyendorf, δ.π., σ. 99, σημ. 14, θὰ μπορούσε

Ἐκ τῆν παράθεση τῶν κειμένων φαίνεται ὅτι ὁ Ἱγνάτιος Καλόθετος ἐγκαταλείπει ὀριστικά τῆ Βέροια γύρω στὰ 1329 μεταβιβάζοντας τὰ δικαιώματά του πάνω στή μονή τοῦ Σωτήρος Χριστοῦ στή μονή τῆς Μεγίστης Λαύρας. Ἐπίσης δὲν μποροῦμε νὰ ποῦμε μὲ σιγουριά ὅτι ἀπὸ τὸ 1314 ὡς τὸ 1329 ἔμενε συνέχεια στή Βέροια, γιατί ἤδη μὲ τὸ χρυσόβουλλο τὸ 1314 τὸ ἐπιτροπέταν ἢ παραμονὴ καὶ στὸ Ἅγιον Ὅρος «πλείονος ἔρατι ἡσυχαίς». Φαίνεται ὅτι ἡ μονὴ τῆς Μεγίστης Λαύρας τοῦ παρεῖχε τὴν ποθητὴ ἡσυχία.

Στὸ verso τοῦ χρυσόβουλλου τοῦ 1314 ὑπάρχουν τέσσερις ἐνδιαφέρουσες σημειώσεις: 1) «Χρυσόβουλλον τοῦ εἰς τὴν Βέρροιαν μετοχίου», 2) «Χρυσόβουλλον τῆς Βερροίας διὰ τὸ μετόχιον τὸ εὑρισκόμενον ἐν αὐτῇ», 3) «Χρυσόβουλλον διὰ τὸ μετόχιον εἰς τὴν Βέρροιαν». Καὶ οἱ τρεῖς πρέπει νὰ εἶναι γραμμένες μετὰ τὸ 1329, ἐπειδὴ ὅλες ἀναφέρουν τὸ μοναστήρι ὡς ἐξαρτημένο μετόχιον. Ἡ δευτέρη σημείωση ἔχει κάποια σημασία, γιατί ἡ γενικὴ «τῆς Βερροίας» προδίδει τὸν τόπο προέλευσης τοῦ ἐγγράφου τὸ ὁποῖο πρωταρχικὰ δὲν ἀνήκε στὴ Λαύρα. Ἡ τέταρτη σημείωση ἀναφέρει: «Ὁ βασιλεὺς Ἀνδρόνικος χαρίζει εἰς Ἱγνάτιον Καλόθετον τὸ ἐν τῇ Βερροίᾳ μονῆριον· οὗτος ὁ Καλόθετος ἦλθε ἐδῶ καὶ ἡσύχασεν καὶ ἔκτισε τὸν ἅγιον Βλάσιον· ἐκεῖ εἶναι ὁ ἴδιος ἐξωγραφισμένος. Ἀπὸ τότε ἕως τώρα τὸ παρὸν εἶναι χρόνων 476». Ἡ τελευταία πρόταση χρονολογεῖ τὴν σημείωση στὰ 1790. Ἡ σημείωση γράφτηκε στὴ Λαύρα ἀπὸ τὸ χαρτουλάριον Κύριλλο Λαυριώτη¹. Ὅταν ἐπομένως γράφεται «ὁ Καλόθετος ἦλθε ἐδῶ καὶ ἡσύχασεν» ἐννοεῖται προφανῶς ἡ Λαύρα. Μόνο μιά ἀσυνταξία θὰ μποροῦσε νὰ συνάψει τὸ ἐπίρρημα ἐδῶ μὲ τὸ μονῆριον τῆς προηγούμενης πρότασης δίνοντας στὸ κείμενο τὴν ἐξῆς ἐννοια: «ὁ Ἀνδρόνικος χαρίζει τὸ μονῆριον τῆς Βέροιας στὸν Ἱγνάτιο Καλόθετο. Ὁ Καλόθετος πῆγε στὸ μονῆριον, ἀσκήτησε ἐκεῖ καὶ ἔκτισε τὸν ἅγιο Βλάσιον» ἐννοεῖται ὅτι ἡ Βέροια καὶ διατηρεῖ θαυμάσιες τοιχογραφίες τῶν ἀρχῶν τοῦ 14ου αἰ., ἐποχῆ πού ὁ Καλόθετος εἶναι βεβαιωμένο ὅτι ζοῦσε κατὰ διαστήματα ἐκεῖ. Εἶναι ὅμως δυνατό νὰ εἶχε ἐπιζηήσει μιά τέτοια παράδοση γιὰ ἓνα ναὸ τῆς Βέροιας στὸ μακρινὸ Ἅγιον Ὅρος; Τὸ πράγμα φαίνεται ἀπίθανον.

Στὴ μονὴ τῆς Μεγίστης Λαύρας ἐξω ἀπὸ τὸ κύριο μοναστικὸ συγκρότημα ὑπάρχει ναὸς τοῦ ἁγίου Βλασίου². Μιά μαρμάρινη ἐπιγραφὴ ἀναφέρει ὅτι ἀνακαινίσθη ἐκ βάρθρων διὰ συνδρομῆς καὶ ἐξόδου τοῦ ἐν μοναχοῖς Ἰωακείμ³ κατὰ τὸ ἔτος ζ'ΑΖ, δηλαδὴ τὸ 1529. Ἐπομένως ἡ σημείωση τοῦ 1790 πρέπει ν' ἀναφέρεται σ' αὐτὸ τὸ μνημεῖο. Ἐπειτα

νὰ ταυτιστεῖ μὲ τὸν ἡσυχαστὴ Ἱγνάτιο «première victime des sarcasmes de Barlaam à Thessalonique». Ξέρομε ὅτι ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς τὸ 1326 σὲ ἡλικία τριάντα χρόνων βρισκόταν στὴ σκῆτη Βεροίας, τῆ σημερινῆ μονὴ τοῦ Τιμίου Προδρόμου κοντὰ στὸν Ἀλιάρκωνα, καὶ παρέμεινε ἐκεῖ ὡς τὸ 1331. Ἀμέσως μετὰ ἐπιστρέφει στὸ Ἅγιον Ὅρος καὶ ἀσκήτεῖ στὸ ἡσυχαστήριον τοῦ ἁγίου Σάββα κοντὰ τῆς Μεγίστης Λαύρας. Meyendorff, ὁ.π., σ. 58-59. Στὸ διάστημα 1326-9 οἱ δύο ἀνδρες πρέπει νὰ εἶχαν γνωριστεῖ στὴ Βέροια, ἂν καὶ δὲν εἶναι ἀπίθανον ἢ γνωριμία τους νὰ ἦταν παλιότερη, ἀφοῦ καὶ οἱ δύο μόνιζαν στὸν Ἄθω. Ἐπειτα τόσο ἡ σχέση τοῦ Παλαμᾶ ὅσο καὶ ἡ σχέση τοῦ Καλόθετου μὲ τὴν Μεγίστη Λαύρα δίνουν ἀρκετὲς πιθανότητες σὲ μιά τέτοια ὑπόθεση. Ἐπομένως ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς πρέπει νὰ βρέθηκε σὲ ἀρκετὰ γνῶριμο περιβάλλον, ὅταν τὸ 1341 πῆγε γιὰ νὰ μείνει στὴ μονὴ Σωσθενίου.

1. Γιὰ τὸν Κύριλλο Λαυριώτη βλ. A. Guillou, Les débuts de la diplomatie byzantine: Cyrille de Lavra, BCH 82(1958) 610-634.

2. Ὁ ἀρχιτέκτωνος Μίλτος Πολυβίου φωτογράφησε καὶ σχεδίασε τὸ ναὸ τοῦ ἁγίου Βλασίου τῆς Λαύρας. Ὅσα στοιχεῖα χρησιμοποιοῦ γιὰ τὸ μνημεῖο ὀφείλονται στὶς δικές του σημειώσεις.

στην κτητορική επιγραφή του 1529 ύπονοείται ή ύπαρξη ένός παλιότερου ναού στην ίδια θέση. 'Ο ναός χρειάζεται νά έρευνηθεί για νά διαπιστωθεί ώς ποιό σημείο διατηρείται ό αρχικός πυρήνας και ποιά ήταν ή ανακαίνιση του 'Ιωακείμ. Τό πρώτο κτίσμα έγινε με δαπάνη του 'Ιγνατίου Καλόθετου ανάμεσα στά χρόνια 1315 και 1330, όταν εκείνος κατά διαστήματα έμενε στό 'Άγιον 'Όρος.

'Ο ναός του 'Αγίου Βλασίου τής Μεγίστης Λαύρας είναι κατάγραφος έσωτερικά χωρίς νά διακρίνονται σήμερα ίχνη παλιότερης τοιχογράφησης. 'Ανάμεσα στίς παραστάσεις εικονίζεται και ένας κτήτορας χωρίς νά συνοδεύεται από επιγραφή. 'Η σημείωση του 1790 αναφέρει ότι μέσα στό ναό του αγίου Βλασίου είναι ό ίδιος ό Καλόθετος «έξωγραφισμένος». Βέβαια ίχνη τοιχογραφιών του 14ου αί. δέν υπάρχουν ούτε και στό 18ο αί. πρέπει νά ύπήρχαν αφού και τότε ή μορφή του μνημείου ήταν πάνω κάτω ίδια μ' αυτήν που διατήρησε ώς τίς μέρες μας. 'Ο χαρτουλάριος Κύριλλος που γνώριζε κάποια στοιχεία σχετικά με την ίδρυση του ναού αλλά και τόν ίδιο τό ναό, ήταν φυσικό νά έβλεπε στό πρόσωπο του εικονιζόμενου κτήτορα τόν 'Ιγνάτιο Καλόθετο, αφού καμιά επιγραφή δέν καθόριζε την ταυτότητά του. 'Υπάρχει βέβαια ακόμη μία έκδοχή άν και αρκετά άπίθανη. 'Ισως τότε που έγινε ή τοιχογράφηση του ναού νά θεώρησαν καλό νά παραστήσουν τόν 'Ιγνάτιο Καλόθετο από σεβασμό στό πρόσωπό του και από έκτίμηση τής ιδιότητάς του ώς αρχικό κτήτορα του ναού.

'Εφορεία Βυζαντινών 'Αρχαιοτήτων
Θεσσαλονίκης

ΘΑΝΑΣΗΣ ΠΑΠΑΖΩΤΟΣ